УДК 930(477)+070=133.1(44)

Вадим Арістов
кандидат історичних наук,
науковий співробітник
науково-дослідного відділу історії України 14 – початку 20 ст.,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
aristov3000@ukr.net
ORCID https://orcid.org/0000-0002-3094-8850

Vadym Aristov
Candidate of Historical Sciences (PhD),
Research Department of the Historyof Ukraine
of the 14th – early 20th century,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
aristov3000@ukr.net
ORCID https://orcid.org/0000-0002-3094-8850

МОЛДАВСЬКІ Й БІЛОРУСЬКІ РУКОПИСНІ ДОКУМЕНТИ 15–17 СТОЛІТТЯ В КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ТРАЄКТОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ

MOLDAVIAN AND BELARUSIAN MANUSCRIPTS OF THE 15TH–17TH CENTURIES IN THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE: TRAJECTORIES OF ORIGIN

Анотація
У статті розглядаються питання шляхів надходження низки рукописних документів молдавського й білоруського походження до колекції Національного музею історії України. Ідеться про чотири грамоти молдавських правителів, грамоту великого князя литовського Олександра й витяг із книги мінського трибуналу.

Ключові слова: *рукопис, грамота, Національний музей історії України, Молдова, Велике князівство Литовське, археографія.*

Abstract
The article examines the pathways through which a number of Moldavian and Belarusian manuscript documents were acquired by the collection of the National Museum of the History of Ukraine. The focus is on four charters issued by Moldavian rulers, a charter by Grand Duke Alexander of Lithuania, and an excerpt from the Minsk Tribunal's book.

Keywords: *manuscript, charter, National Museum of the History of Ukraine, Moldova, Grand Duchy of Lithuania, historical source editing.*

Пізньосередньовічні й ранньомодерні документи молдавського та білоруського походження перебувають у маргінальному становищі в колекції рукописів Національного музею історії України (далі – НМІУ). Їх небагато, створені вони поза українськими землями й не були затребувані в музейно-експозиційній практиці. Із цієї причини молдавські й білоруські рукописи зазвичай не привертали уваги дослідників, про них забували або такі документи взагалі лишалися невідомими. Показовим є приклад іншого «маргінального» рукопису – новгородської пергаменної грамоти середини 15 ст., яку знайшли в українському рукописному зошиті кінця 18 ст., і вона до недавнього часу була необлікованою (Арістов, 2019a, 141–144; Арістов, 2019b, 287–293)[1]. Водночас факт існування таких «забутих» документів уможливлює їхнє відкриття для науки, публікацію та аналіз. Це особливо цінно для студій з домодерної історії Східної Європи, які щодалі рідше можуть похвалитися залученням нових або втрачених оригінальних рукописів.

Предметом цієї статті є шість рукописних документів, чотири з яких походять з Молдавського князівства, а два – з білоруських земель Великого князівства Литовського. Завдання огляду – не в повному й різнобічному дослідженні означених артефактів, а лише в з'ясуванні чи бодай спробі загального накреслення траєкторій їхнього переміщення в 19–20 ст. і шляхів, якими вони потрапили до НМІУ.

Молдавські документи

У колекції НМІУ зберігаються чотири грамоти молдавських воєвод (господарів) 15–17 ст.:

- Штефана Великого від 13 вересня 1473 р. (про надання села Беркишешті слузі воєводи Корлату);

- Петру Рареша від 11 квітня 1533 р. (про продаж сином Корлата села Беркишешті);

- Штефана Томши від 17 червня 1623 р. (про пожертву на користь монастиря Петра і Павла в селі Солка);

- Євстратія Дабіжи від 13 березня 1663 р. (про пожертву на користь монастиря Гумор).

Найвідомішими з них є грамоти Штефана Великого й Петру Рареша, які публікували в 19–20 ст. (Wickenhauser, 1862, 68–70; Documentele lui Ștefan cel Mare, 1913, 183–184; Documenta Romaniae Historica, 1976, 289–291). Зокрема, перше видання здійснив 1862 р. буковинський німецький краєзнавець Франц Вікенгаузер. Ці дві грамоти походили з монастиря Молдовиця поблизу Сучави. За австрійського панування в Буковині «згадані» й інші давні документи було передано на зберігання до державних установ. Зокрема, наприкінці 19 – на початку 20 ст. всі чотири молдавські грамоти з колекції НМІУ зберігалися в Чернівцях у віданні Управління церковного майна Герцогства Буковини (Documentele lui Ștefan cel Mare, 1913, 184). У цей час рукописи отримали облікові номери, що їх зазначили на зворотах: 1473 – № 5, 1533 – № 11, 1623 – № 39, 1663 – № 55. Особливістю означених молдавських грамот є автографи відомого румунського історика Васіле Урекя (1834–1901), датовані 1886 р.

Із 1924 р., уже за перебування регіону у складі Румунії, грамоти зберігалися в окружному державному архіві в Чернівцях, що підпорядковувався Генеральній дирекції державних архівів Румунії (Історія Державного архіву Чернівецької області). Оскільки на всіх чотирьох рукописах стоять позначки, що засвідчують їхнє перебування в Уфі, молдавські грамоти мали надійти до колекції київського музею до початку ева-

[1] Її знайшов Максим Яременко, якому висловлюю вдячність за привернення моєї уваги до цього документа.

куації 1941 р. Водночас їх навряд чи могли перевезти із Чернівців до радянської анексії Північної Буковини, що відбулася під час операції 28 червня – 3 липня 1940 р. Найімовірніше, після приєднання означених земель до УРСР і до (менш імовірно – під час) відступу Червоної армії наприкінці червня – у липні 1941 р. частину документів, зокрема й добірку молдавських грамот, було вивезено із Чернівців до Києва[2].

Після переміщення цих рукописів з Буковини вони випадають з поля зору дослідників. Водночас наявність академічних видань джерел, куди потрапили, зокрема, грамоти 1473 та 1533 рр., знижувала інтерес до оригінальних рукописів. Досі, як можна зрозуміти, доля та місце зберігання чотирьох молдавських грамот залишалися невідомими для широкого кола науковців. Примітно, що у виданнях, які вийшли друком після Другої світової війни, було вказано, що грамота від 13 вересня 1473 р. зберігається в Чернівцях (Documenta Romaniae Historica, 1976, 291). Насправді це вже було помилковою інформацією. Так само новітні видання молдавських грамот за 1623–1625 рр. не враховують документ від 17 червня 1623 р. з колекції НМІУ (який мав би посісти місце між опублікованими грамотами «15» і «18» червня 1623 р.) (Documenta Romaniae Historica, 2006, 123–124). Схоже, грамоти 1623 та 1663 рр. взагалі лишилися невідомими науковцям.

Білоруські документи

Найдавнішим рукописним документом у колекції НМІУ, що походить з білоруських земель, можна вважати пергаменну грамоту великого князя литовського Олександра Ягеллона про надання маєтку Іказнь (Браславського повіту, на північному заході сучасної Білорусі) у власність шляхтича Івана Сопиги. Іван Семенович Сопига став родоначальником однієї з двох гілок (коденської; друга – ружансько-черейська) в майбутньому розгалуженого та впливового магнатського роду Сопиг.

Рукопис грамоти був відомий у наукових текстах другої половини 19 ст., але пізніше випав з кола уваги дослідників. Документ про надання Іванові Сопизі маєтку Іказнь згадувався в «Матеріалах» до історії Сопиг 1890 р. з посиланням на історико-генеалогічне дослідження Станіслава Коссаковського 1872 р. (Sapiehowie, 1890, 9) і пергаменний оригінал як власність графа Володимира Плятера. С. Коссаковський зазначав, що грамота зберігається в архіві Володимира Плятера й була вперше опублікована в збірнику Віленської археографічної комісії за редакцією Маврикія Круповича 1858 р. (Kossakowski, 1872, 73). Згадане видання, що й зафіксувало для науки існування означеного документа 1500 р., також вказувало на цього власника рукопису (Zbiór dypłomatów, 1858, 28–29).

Володимир Плятер був представником відомої в 19 ст. (завдяки участі в польських повстаннях 1830–1831 і 1863–1864 рр.[3]) родини Плятерів. Це шляхетне сімейство володіло маєтностями в тому самому Браславському повіті, де за кілька століть до того отримав землі Іван Сопига. Тож потрапляння грамоти на Іказнь до архіву Володимира Плятера не викликає подиву.

Грамота Олександра Ягеллона – не єдиний домодерний документ у фондосховищі НМІУ, що походить з колекції В. Плятера. Іншим рукописом аналогічного походження є грамота польського короля Михайла Вишневецького на підтвердження прав і свобод містечка Рожище на Волині 1672 р. Обидва документи мають схожі облікові позначки

[2] Я вдячний Міхаю Чобану за допомогу щодо з'ясування цього питання.
[3] Емілія Плятер брала участь у Листопадовому повстанні 1830–1831 рр., а Леон Плятер – у Січневому повстанні 1863–1864 рр.

почерком 19 ст. Так, на звороті грамоти 1500 р. чорним чорнилом проставлено номер 308, який було закреслено й поряд записано новий номер – 609. Цією самою рукою й у тій самій манері зроблено позначку на грамоті 1672 р. Початковий номер 310 було виправлено на 611.

Цілком очевидно, що обидва документи належали до того самого зібрання, де їх було пронумеровано. Оскільки підтвердилося зберігання грамоти Івану Сопизі в архіві В. Плятера, можна зробити висновок, що й грамота містечку Рожищу в середині 19 ст. теж там зберігалася. Ані С. Коссаковський, ані М. Крупович не вказували місця розташування цього архіву. Утім, локалізувати його не складно.

1857 р. В. Плятер купив палац Вишневецьких у Вишневці, де й облаштував свою бібліотеку. Він володів палацом до 1872 р. А отже, обидві ранні публікації, де згадується грамота 1500 р., – збірник Круповича 1858 р. і книжка Коссаковського 1872 р. – вкладаються в проміжок часу, коли архів перебував у Вишневці. 1872 р. через борги В. Плятер був змушений закласти маєток, і його придбав київський банкір (а в 1884–1887 рр. – міський голова) Іван Толлі. Частину зібрання В. Плятер вивіз до свого маєтку у Воробіні, але 1917 р. той з усією колекцією старовини було спалено (Skręt). Грамоти великого князя Олександра й короля Михайла належали до документів з тієї частини колекції В. Плятера, що опинилася в руках І. Толлі. 1899 р. син І. Толлі, Володимир, передав речі, придбані в замку Вишневецьких, до новоствореного Музею старожитностей і мистецтв (Суховарова-Жорнова, 2001, 249–250; Походяща, 2000, 354). Серед переданих цьому закладу матеріалів були й ці дві грамоти. Принаймні можна з упевненістю стверджувати, що вони належали до колекції музею між 1924 і 1935 рр., коли він мав назву «Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка», про що свідчать відповідні штампи на обох документах. У роки німецько-радянської війни разом з іншими матеріалами музею грамоти евакуювали в Уфу, що так само засвідчують штампи.

Іншим рукописним документом білоруського походження є випис із книг мінського трибуналу 1687 р. (паперовий зшиток на чотири сторінки). Було б спокусливо пов'язати його появу в музейній колекції з тим самим архівом В. Плятера, однак достатніх підстав для цього поки немає. Важливо, що на рукописі відсутній штамп Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка, є тільки штамп Київського державного історичного музею (1951–1965), а також відмітка про зберігання в Уфі 1943 р. Отже, впевнено можна говорити про наявність документа в музейних фондах лише безпосередньо напередодні німецько-радянської війни. Найімовірніше, він потрапив до колекції під час перекомплектації фондів 1936 р., коли попередній заклад реорганізували в Центральний історичний музей (Патриляк).

***

На правах підсумку слід зазначити, що молдавські й білоруські грамоти з колекції НМІУ, яким присвячена ця розвідка, мають здебільшого археографічну цінність. Подальше дослідження чотирьох молдавських грамот 15–17 ст. дозволить заповнити лакуни в сучасних наукових знаннях про рукописну документальну спадщину Молдавського князівства, яке також є частиною історії України. Вивчення двох білоруських грамот, своєю чергою, збагатить наші уявлення про корпус актового матеріалу Великого князівства Литовського (у випадку з виписом із книг мінського трибуналу – у складі Речі Посполитої). Зокрема, грамота Олександра Ягеллона Івану Сопизі потребує нового, якіснішого, видання, адже

перша та єдина публікація 1858 р. не точно відтворює текст і містить чимало редакторських «виправлень» правопису (зокрема, «Johannis Sopijha notarii» у виданні проти «Johanis Sopyha Notary» в рукописі).

Список використаних джерел та літератури

Арістов, В. Ю. (2019a). Невідомі рукописи колекції А. О. Титова із фондів Національного музею історії України. ***Науковий вісник Національного музею історії України,*** *4, 141–144.*

Арістов, В. Ю. (2019b). Новгородська грамота XV ст. із фондів Національного музею історії України. ***Ruthenica,*** *15, 287–293.*

Історія Державного архіву Чернівецької області. ***Державний архів Чернівецької області. Офіційний веб-сайт.*** *Режим доступу: https://cv.archives.gov.ua/istoriya_arhive.html (дата звернення: 22.08.2024).*

Патриляк, Б. К. ***Історія формування музейних фондів.*** *Режим доступу: https://old.nmiu.org/pro-muzei/fondy-muzeiu (дата звернення: 22.08.2024).*

Походяща, О. (2000). Сарматський живопис у колекції Національного музею історії України. ***Науковий вісник Національного музею історії України,*** *6, 350–368.*

Суховарова-Жорнова, О. (2001). Географія походження та придбання портретів Національного музею історії України. ***Історико-географічні дослідження в Україні,*** *5, 246–264.*

Documenta Romaniae Historica. A. Moldova II (1976). București.

Documenta Romaniae Historica. A. Moldova XVIII (2006). București.

Documentele lui Ștefan cel Mare, I, publicate de Ioan Bogdan (1913). București.

Kossakowski, S. K. (1872). ***Monografie historyczno-genealogicznie niektórych rodzin polskich.*** *Tom III. Warszawa.*

Sapiehowie. Materjały historyczno-genealogicznie i majątkowe (1890), t. 1. Petersburg.

Skręt, Rościsław. Włodzimierz Stanisław Plater (Broel-Plater). Режим доступу: https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/wlodzimierz-stanislaw-plater (дата звернення: 22.08.2024).

Wickenhauser, Fr. A. (1862). Die Urkunden des Klosters Moldowiza. Viena.

Zbiór dypłomatów rządowych i aktów prywatnych, posługujących do rozjaśnienia dziejów Litwy i złączonych z nią krajów (od 1387 do 1710 r.); wydany przez Kommisją Archeologiczną Wileńską pod redakcją sekretarza naukowego Maurycego Krupowicza. (1858). Część I. Wilno.